

Franko – Nechui-Levytskyi: Towards the Debate About “The Current Journal Language in Ukraine”

Nataliia Faryna

Professor, Ukrainian Applied Linguistic,

Ivan Franko National University of Lviv

Email: natfaryna@ukr.net

Abstract

The article analyzes the debate between Ivan Nechuy-Levytskyi and Ivan Franko on the development of the Ukrainian language. The discussion arose after the publication of the article "Modern Journal Language in Ukraine" (1907) on the pages of the journal "Ukraine" where the writer from the Dnieper region tries to critically analyze not only the language of periodicals, but also blames Halychyna residents for littering their language at various levels.

Due to the territorial neighborhood and close historical contacts, the Ukrainian language in the Halychyna version of its functioning, according to Ivan Nechuy-Levytskyi, was adversely influenced by Polish. The writer examines in detail the main trends in the use of yors and yers, as well as the apostrophe after the labial consonants. He reproaches Halychyna residents that they confuse “i” the usual “i” and put two dots everywhere. He focuses on case endings comparing them with the grammatical system of the Polish language. Regarding the syntax, Nechuyi-Levytskyi criticized incorrect case usage, the use of atypical connecting means (*який* instead of *компуй*), and also points to the influences of literary language.

There are many pertinent remarks in the work by I. Nechuy-Levytsky, but I. Franko could not stay away from this publication, because in the article, we trace the accusations not only to Halychyna residents in general, but directly to him. In the article "Ukraine", a literary and journalistic monthly magazine, he not only gave a brief overview of the materials published in the magazine, but

also elaborated on the work by Ivan Nechuy-Levytskyi. I. Franko quite harshly expresses the opinion that there are no sufficient grounds for such a linguistic analysis. He convincingly rejects all the criticism concerning the Halychyna language, dialectal features, which Nechuy-Levytsky interpreted as bookish. He pays attention to cases, rightly interprets the concept of the old Kyiv bookish language of literary monuments, where they are really represented, while the Dnieper resident wanted to attribute the to Halychyna. However, despite all the differences, Ivan Franko highly valued the language of the works by I. Nechuyi-Levytskyi.

Keywords: *language discussion, phonetics, vocabulary, borrowing, Polonism, dialectism*

ФРАНКО – НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ: ДО ПОЛЕМІКИ ПРО «СЬОГОЧАСНУ ЧАСОПИСНУ МОВУ В УКРАЇНІ»

Наталія Фарина

Анотація

У статті проаналізовано полеміку Івана Нечуя-Левицького та Івана Франка щодо питань розвитку української мови. Дискусія виникла після публікації на сторінках часопису «Україна» статті «Сьогочасна часописна мова на Україні» (1907), де письменник-наддніпрянець намагається дуже критично аналізувати не лише мову періодичних видань, а й насамперед закидає галичанам засмічення їхньої мови загалом на різних рівнях.

Зважаючи на територіальне сусідство та тісні історичні контакти, українська мова в галицькому варіанті функціонування, на думку Івана Нечуя-Левицького, зазнала згубного впливу польської. Письменник детально розглядає основні тенденції використання йорів та ерів, апострофа після губних приголосних. Дорікає галичанам в тому, що вони плутають йотоване і, тобто ї, зі звичайним і всюди ставлять дві крапки. Зосереджує увагу на відмінкових закінченнях, порівнює з граматичною системою польської мови. Щодо синтаксису Нечуй-Левицький закидав неправильне відмінкове керування, використання нетипових сполучних засобів (*який* замість *котрий*), а також вказує на впливи книжної мови.

У праці І. Нечуя-Левицького є чимало слухних зауваг, але І. Франко не зміг залишитися осторонь цієї публікації, адже у статті простежуємо закиди не тільки галичанам загалом, а безпосередньо йому. У статті «"Україна", літературно-публіцистичний щомісячний журнал» він не лише подав стислий огляд матеріалів, уміщених у часописі, а й детально зупинився на праці Івана Нечуя-Левицького. І. Франко досить жорстко висловлює думку про відсутність достатніх підстав для такого мовознавчого аналізу. Аргументовано відбиває всі дорікання, які стосувалися галицької мови, діалектних особливостей, які Нечуй-

Левицький потрактував як книжні. Звертає увагу на відмінки, справедливо витлумачує поняття старої книжної київської мови пам'яток: де вона справді представлена, а наддніпрянець хотів приписати її галичанам. Але попри всі різноголосся, Іван Франко дуже високо оцінював мову творів І. Нечуя-Левицького.

Ключові слова: *мовна дискусія, фонетика, лексика, запозичення, полонізм, діалектизм.*

Івана Франка сміливо можна назвати справжнім мовознавцем, зважаючи на його активну участь в обговоренні мовних питань та на фахову оцінку як окремих розділів лінгвістики, так і суті мови як явища загалом.

Зрештою, він сам себе ним відчував, хоча не дуже часто про це писав. Наприклад, у листі до Михайла Драгоманова І. Франко зазначив: «Прію тепер над остатньою главою "Язык і стиль Вишенського". Хоч філолог (у значенні «мовознавець» – Н. Ф.) я дуже слабкий, але вважаю конечним не поминути сеї теми» (Франко, 1976–1986, т. 49, с. 262).

Іван Франко завжди брав участь в обговоренні важливих мовних питань. Наприклад, мовна дискусія, яку розпочав Василь Чайченко (Б. Грінченко) статтею «Галицькі вірші». Іван Франко у статті «Говоримо на вовка, скажімо і за вовка» зауважував: „Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до поалагодження одного дуже важливого питання – будущеї єдності і одноцільности нашої літературної мови, будущеї, повторяю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо” (Франко, 1891, с. 357).

Дискусія набула ширшого розголосу. До полеміки долучилися Іван Верхратський, Ілля Кокорудз, Олександр Кониський, Мусій Кононенко (Школиченко), Агатангел Кримський та інші. Поряд з фаховою оцінкою мовних явищ інколи прочитуємо емоційні зауваги.

Природним етапом розвитку кожної мови збагачення її діалектами. Часто, коли риси одного починають превалювати, виникають дискусії щодо доцільності такого явища. У статті «Літературна мова й діалект» Іван Франко писав: «Доки спільна літературна мова якогось народу не вироблена і не розповсюджена настільки, що багатство діалектів могло б затемнити та заплутати її, доти звичайно в кожній літературі підносяться голоси против управнення діалектів до літературних публікацій» (Франко, 1976–1986, т. 37, с. 202).

Один з таких голосів піднісся у 1907 році: у часописі «Україна» Іван Нечуй-Левицький друкує свою статтю «Сьогочасна часописна мова на Україні», де намагається дуже критично аналізувати не лише мову

періодичних видань, а й насамперед закидає галичанам засмічення їхньої мови загалом на різних рівнях, додаючи, що звичайний житель України не завжди в змозі правильно зрозуміти те, про що вони говорять. Стаття складається з трьох частин, її обсяг – 155 сторінок.

Про взаємини двох могутніх постатей української інтелігенції – Івана Франка та Івана Нечуя-Левицького – на ґрунті літературному писали Іван Денисюк (Денисюк, 2005), Михайло Чернопиский (Чернопиский, 2005), Святослав Пилипчук (Пилипчук, 2017), Тетяна Муранець (Муранець, 2010) та інші. **Мета** нашої статті – проаналізувати полеміку Івана Франка та Івана Нечуя-Левицького щодо мови та шляхів її розвитку на сторінках часопису «Україна». Письменник-наддніпрянець не розпочинав її персонально з Франком, але саме він написав свою відповідь на численні звинувачення в мовних огріхах на сторінках тогочасної періодики і не тільки.

Доктор Науменко, редактор часопису та фаховий філолог, висловив свою позицію щодо міркувань Івана Нечуя-Левицького, зазначивши, що редакція не поділяє усіх поглядів письменника, хоча й не заперечує той факт, що стаття містить «багато дуже цінних уваг» (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 1). Також він зауважує, що часопис готовий надрукувати на своїх сторінках й інші думки з приводу порушеної проблеми.

Уже на першій сторінці праці Нечуя-Левицького бачимо його обурення з приводу того, що українські газети і журнали пишуть «галицькою книжною мовою» і накидають її іншим (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 1). Так письменник пояснює свої мотиви: «роздивитися, з яких елементів» (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 1) вона складається і чи вартує стати основою для літературної. Автор «Кайдешевої сім'ї» стверджує, що «макаронічний період письменства» почався з 1903 року, коли київське видавництво «Вік» випустило в світ свій «Літературний збірник», у якому таємно (на думку Н.-Л.) замінили форми літературної мови на галицькі (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 8).

Аналізуючи часописи, письменник-наддніпрянець подає загальну характеристику ситуації, а також звинувачує галичан у таких «мовних гріхах»:

1. надмірні й невиправдані запозичення з польської мови;

2. використання відмінків («падежів»), граматичних конструкцій та форм, нетипових для української мови;

3. фонетичні та графічні особливості (написання слів з апострофом).

Як наслідок, стверджує Нечуй-Левицький, журнали й газети з Галичини не може читати простий люд, хіба фахівці-філологи, які читають пам'ятки 17–18 століття в оригіналі. Спочатку письменник розглядає, з яких елементів складається галицька мова: «з народної галицької та книжної мови старого Києва» (Нечуй-Левицький, 1907, с. 2).

Збереження діалектних особливостей Нечуй-Левицький пояснює так: «В горяних краях люде не далеко ходять, недалеко йїздять, мало йїднаються з другими людьми, що живуть або за високими горами, або за болотяними околичніми місьцями» (Нечуй-Левицький, 1907, с. 2). Проте не всі явища, які письменник трактує як діалектні, такими є насправді.

Зважаючи на територіальне сусідство та тісні історичні контакти, українська мова в галицькому варіанті функціонування, на думку Івана Нечуя-Левицького, зазнала згубного впливу польської. Майже на кожній сторінці письменник звинувачує галицькі часописи в засміченні мови, перелічує так звані полонізми. Крім того, говорить про надмірне функціонування так званих провінціалізмів, галицизмів. Чому так званих? Тому що автор не подає етимології цих слів і не звертає уваги на те, наскільки вони поширені в мові. Критерій відбору такої лексики – його міркування.

Нечуй-Левицький непослідовно зазначає, що треба прислухатися до мови народу (*принцип народності*) і водночас закликає позбутися діалектних особливостей галичан. «Нема нігде в часописах слова – *сливе* (*почти*); замість його часом ставлять галицьке *майже*» (Нечуй-Левицький, 1907, с. 17). Стародавніми галицькими письменник називає слова «*розпука, сей, ся, чим раз, одяг, позаяк, також податки, відсотки, відносини, данина*» та інші (Нечуй-Левицький, 1907, с. 18).

Часто Нечуй-Левицький звинувачує не лише в запозиченнях окремих слів, а й в неправильному вживанні морфем. Наприклад, стверджує, що префікс «*від*» – галицький і польський варіант морфем «*од*» (Нечуй-Левицький, 1907, с. 17). Проте відомо, що неприкриті голосні на початку

слова не характерні для української мови. З'являлися протетичні *в і л*, а в новозакритому складі внаслідок стадії дифтонгізації етимологічне *о* переходило в *і*. ((Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І., 1980, с. 99).

Твердження Нечуя-Левицького суперечливе, адже він радить використовувати прийменник *од*, водночас дорікає галичанам полонізмом, тоді як в польській мові відповідник прийменника *від* – *од*. І. Нечуй-Левицький звертає увагу на нерозрізнення (на польський штиб) прийменників з *і с*, а також з *і с* як префіксів (*с тобою*, *з постом*, *спочатку*) (Нечуй-Левицький, 1907, с. 32).

У іменниках середнього роду на *-я* та з подвоєнням Нечуй-Левицький радить використовувати граматичні форми на *-ів*: *весілля – весіллів*, *убання – убраннів*, а також *поле – полів*. Відомо, що іменник на *-јѡ* основи закінчувався на приголосний *і ь (єр)*: *піль*. Нормативними на сучасному етапі є обидві форми (друга – вплив іменників на **-й* -короткої основи) (Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І., 1980, с. 209). В іменниках колишньої **-ї* основи (ніч, піч, сіль) радить теж використовувати *-ів*, наприклад, *ночів*, *печів* (за його словами, форму *ночей* Нечуй-Левицький «чув на віку тільки раз»).

У праці І. Нечуя-Левицького є чимало слухних зауваг. От, наприклад, написання прислівників, які походять від прийменниково-іменникових конструкцій (*вгорі*, *догори*, *внизу*). Письменник писав їх разом, а редактори виправили на свій лад – окремо. Навіть у сучасному правописі ці питання ще й досі відкриті.

Щодо синтаксису письменник закидав неправильне відмінкове керування, використання нетипових сполучних засобів (*який* замість *котрий*).

Автор статті звертає увагу на фонетику та графіку. Слова, де маємо роздільну вимову (*б'ю*, *п'ю*, *п'єса*), на думку письменника, треба писати без ерів та йорів і без апострофа. Проти апострофа він і після *в* у словах *здоров'я*, *подвір'я*, тут, на його думку, треба писати ери, як у «великоросійській мові». До цієї ж категорії залічує слова на *-м'я* (*полум'я*). У решті слів радить не писати нічого, аргументуючи тим, що «кожний українець прочитає ці слова як слід, по-українськи» (Нечуй-

Левіцький, 1907, с. 26).

І. Нечуй-Левицький дорікає галичанам зокрема в тому, що вони плутають йотоване **і**, тобто **ї**, зі звичайним **і** всюди ставлять дві крапки (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 28–29). Він пропонує покинути железівку та писати **і** з однією крапкою, а йотоване – **йі** (кулішівка).

Зрештою, у статті простежуємо закиди не тільки галичанам загалом, а безпосередньо І. Франкові: «І справді, це не українська мова, а якісь «Абу-Каземові капці» (шкарбани), котрі носив ще коли не арабський Абу-Казем, то певно Мелетій Смотрицький або Лазарь Барановичв XVII віку» (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 10); «Була ж у нас однаковість в мові, доки так звана «радикальна партія» в згоді з галичанами не почала заводить на Україні книжньої галицької мови в виданнях, а потім в часописах» (Франко – представник «радикальної партії» — авт.) (Нечуй-Левіцький, 1907, с. 37).

Відповідь Івана Франка не забарилася. У статті «"Україна", літературно-публіцистичний щомісячний журнал» він не лише подав стислий огляд матеріалів, уміщених у часописі, а й детально зупинився на праці Івана Нечуя-Левицького, порівнюючи її за обсягом з «порядною дисертацією». І. Франко досить жорстко висловлює думку про відсутність у Нечуя-Левицького достатніх підстав для такого мовознавчого аналізу: «...щоб говорити про мову, її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії та синтакси, треба ж знати хоч елементи граматичної науки, чого у д. Нечуя нічогосінько не бачимо. Щоб судити про мову народу, розкиненого на таким просторі, як український, треба насамперед знати ту мову у всіх її відмінах і відтінках, знати її історичні переходи та їх сліди в сучасній мові, бо інакше всякий осуд буде балаканням сліпого про кольори» (Франко І., 1976–1986, т. 37, с. 244).

Далі Франко аргументовано відбиває всі закиди, які стосувалися галицької мови, діалектних особливостей, які Нечуй-Левицький потрактував як книжні. Звертає увагу на відмінки, справедливо витлумачує поняття старої книжної київської мови пам'яток: де вона справді представлена, а наддніпрянець хотів приписати її галичанам. Частково згадує найяскравіші хиби в тлумаченні запозичень, про які писав його старший колега. Франко пояснює їх як «його власного нерозуміння,

або такі дрібні та нікому нешкідливі похибки, що з розвитком письменства самі собою мусять обсіпатися» (Франко І., 1976–1986, т. 37, с. 246). На думку І. Франка, також необхідно приймати і використовувати нові знаки, які з'являються у фонетичній системі української мови.

Запозичення – природний процес у розвитку мову. Деякі з них переходять до пласту активної лексики, деякі відсіюються. Певні запозичення адаптуються граматично, а деякі просто калькуємо з мови-першоджерела. Зважаючи на територіальну суміжність та історичні обставини розвитку, не можемо відхрещуватися від полонізмів. Крім того, важливим є той факт, що з різні часи розвитку мови спостерігаємо впливи різних мов, що насамперед залежить від тенденцій їхньої взаємодії, «популярності», поширеності в світі загалом та особливого впливу зокрема.

І. Франко слушно «реабілітує» вживання слів іншомовного походження, пояснюючи це розвитком термінології («тека, рахунок») (Франко І., 1976–1986, т. 37, с. 246), а також зауважує, що І. Нечуй-Левицький, говорячи про полонізми, нічого не згадує про «москалізми» (термін І. Ф. – авт.).

Уживання «який замість котрий», як слушно зауважує письменник-галичанин, – «не галицьке, а занесено до нас із України». Цієї думки також дотримувалися авторитетні науковці. Так, наприклад, Сергій Смеречинський пропонував засоби, якими варто заміщувати слово *котрий* на сучасному йому етапі розвитку літературної мови (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Автор зазначав, що природним для української мови є вживання цього займенника зі значенням „котрий з двох чи багатьох” або „який-небудь з”, „хто-небудь з”. Займенник *який* у функції відносного сполучника, на його думку, українській мові теж не властивий. Зазначаючи, що останнім часом все частіше почали вживати слово *який* замість *котрий* (Смеречинський, 1990, с. 98), С. Смеречинський уважав, що для цього немає підстав. Суто українським елементом у такій синтаксичній позиції науковець називав займенник *що*, поширений у староукраїнській мові вже з ХІ століття.

Юрій Шевельов радив використовувати певні сполучні слова або залежно від того, яку семантику вони виражають, або від особливостей

сфери їхнього вживання: „Сполучне слово *котрий*, давніше досить поширене в книжній мові, тепер уживається рідко, здебільшого з дистрибутивним (розподільчим) значенням” (Шевельов, 1951, с. 111–112).

Сьогодні переважна більшість українських синтаксистів схильна вважати, що в складнопідрядних реченнях з підрядними атрибутивною семантики сполучні слова *що* і *який* є варіантними засобами зв'язку залежної частини з головною, а сполучне слово *котрий* може функціонувати зі спеціальним значенням «який з кількох».

Франко закидає Нечуєві-Левицькому, що той заганяє українську мову в свої письменницькі шаблони і забуває, що мова передусім – «знаряд до ширення думок і ідей» (Франко І., 1976–1986, т. 37, с. 247).

Мусимо зауважити, що Іван Франко все одно дуже високо оцінював мову Нечуя-Левицького. У статті «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)»: «Се вже не та поетична, декуди аж переборщено поетична та квітчаста мова Марка Вовчка, не штучна, силувана, академічно неповертлива мова Куліша, – се переважно буденна мова українського простолюддя, проста,.. але проте багата, колоритна і повна тої природної грації, якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом» (Франко І., 1976–1986, т. 35, с. 376).

Обсяг статті І. Нечуя-Левицького – 155 сторінок, Франкова відповідь – на 4 сторінках (відгук тільки на першу частину). Він стисло, аргументовано відбив чергові напади на мову галичан.

Як бачимо, І. Франко ніколи не стояв осторонь дискусій щодо шляхів розвитку української літературної мови. Він прагнув наблизити її західноукраїнський варіант до східноукраїнського різними шляхами: своєю мовною практикою, творчістю, редагуванням власних текстів та текстів інших авторів. Брав активну участь у суспільному обговоренні лінгвістичних питань. Дискусія про «Сьогоднішню часописну мову в Україні» – ще один тому доказ.

Література

- Денисюк І. (2005) Франкова концепція національної літератури. Франкознавчі та фольклористичні праці: франкознавчі дослідження. Т.2. Львів.
- Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. (1980) *Історична граматики української мови*. Київ : Вища школа. 320 с.
- Муранець Т. (2010) “Колосальне всеобіймаюче око всієї України” (Іван Нечуй-Левицький в оцінці Івана Франка). Українське літературознавство. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. Випуск. 72. С.146 – 159.
- Нечуй-Левицький І. (1907) Сьогоднішній часопис на мову на Україні. Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Київ. Т.1. С. 1 – 49.
- Пилипчук С. (2017) «Тривкими знаками вписали свої імена в історії української науки і письменства»: паралелі досвіду Івана Франка та Володимира Науменка. Українське літературознавство. Випуск 82. С. 116 – 129.
- Смерчинський С. С. (1990) Нариси української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Мюнхен. 282 с. (Український Вільний Університет. Філософічний факультет. Вип. 8 : Українські граматики. Сергій Степанович Смерчинський (1932) Нариси української синтакси. Харків : Радянська школа. 282 с.).
- Франко І. (1976–1986) Зібрання творів: У 50 томах. Київ: Наукова думка.
- Франко І. Я. (1891) Говоримо на вовка, скажімо і за вовка. Зоря. Частина 18. С. 355–357.
- Чорнопиский М. (2005) Баштовий української нації. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позовах з Московщиною. Львів.
- Шевельов Ю. В. (1951) Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Видавництво „Молоде життя”. 402 с.